

Павло Синицин

Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК НОРМАТИВНО-ЦІННІСНИЙ ОРІЄНТИР У ДІЯЛЬНОСТІ КОНСТИТУЦІЙНИХ СУДІВ

Pavlo Synytsyn

National University «Odesa Law Academy», Ukraine

DECISIONS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AS A NORMATIVE AND VALUE REFERENCE POINT IN ACTIVITY OF CONSTITUTIONAL COURTS

The article considers importance of the European Court of Human Rights for activity of constitutional courts. International human rights treaties is the quintessence of legal thought and practice, which reflects universal human values. Constitutional courts implement international legal values in domestic legal systems through application of international treaties. It is important to improve quality of human rights. The author analyzes the main approaches to understanding the legal values and the definition of "normative value reference point". The author also analyzes the impact of the European Court of Human Rights decisions on the national legal system. It is concluded that decisions of the European Court of Human Rights serve as normative value reference point to form legal position of constitutional courts.

Key words: constitutional courts, legal values, normative value reference point, international treaties, the European Court of Human Rights.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження обумовлена з одного боку тим, що сучасні міжнародні договори з прав людини – це квінтесенція юридичної думки і практики, котра відображає універсальні правові цінності ще більш повною мірою, ніж національне законодавство. З другого боку, їхня реалізація у національній правовій системі включає необхідність значних змін, як на рівні нормативного компоненту, так і у системі правових цінностей, значну роль у чому зіграють судові органи. На найвищому, конституційному рівні, це конституційні суди.

Дана ситуація має місце і на рівні міжнародних судів з прав людини, які у своїй діяльності досить ефективно об'єктивують у площину дійсності ті фундаментальні правові цінності, які закладені в регіональних договорах з прав людини. Особливої уваги потребує вивчення їх впливу на національні правові системи. Цей вплив реалізується як через зміни законодавства, так й через правозастосовчу практику. Особливе місце в цьому механізмі займають конституційні суди, які виконують в національних правових системах функції нормоконтролю. Тобто, актуальність даної тематики полягає в необхідності розкриття значення практики Європейського суду з прав людини (далі ЄСПЛ) для діяльності конституційних судів з метою підвищення рівня захисту прав людини шляхом інтерпретації правових цінностей, що відображені у нормах міжнародного права.

Метою дослідження є аналіз впливу рішень ЄСПЛ як нормативно-ціннісного орієнтиру для формування правових позицій конституційних судів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти діяльності ЄСПЛ стали предметом досліджень багатьох учених, зокрема МакБрайд Дж., Дж. Букіккіо, М.В. Буроменський, В.Г. Буткевич, В.Н. Денисов, О.М. Ерделевський, В.І Євінгов, В.К. Забігайло, Л.Г. Заблоцька, Є.Б. Кубком, Л.М. Липачова, В.С. Мармазов, В.І. Муравйов, К.В. Горобець, П.М. Рабінович, Д.М. Супрун, С.Є. Федик та ін. Зазначені науковці зробили суттєвий внесок у дослідження вказаної проблематики. Варто зауважити, що найближчі до обраної тематики дослідження практики Європейського Суду з прав людини проведені в роботах С. Шевчука¹

¹ Шевчук, С. (2007). *Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції*. Київ: Реферат, 660.

та М. Гультая¹. В той же час, питанню впливу рішень ЄСПЛ як нормативно-ціннісного орієнтуру на практику конституційних судів у науковій літературі приділено недостатньо уваги. Наукова новизна роботи полягає в розкритті значення практики ЄСПЛ для конституційних судів.

Виклад основного матеріалу. Рішення ЄСПЛ виступають у якості нормативно-ціннісного орієнтуру та міжнародно-правового стандарту захисту прав людини. Вбачається, що міжнародно-правові стандарти у свою чергу є нормативним закріпленням мінімального рівня забезпечення правових цінностей.

Єдиного підходу до визначення поняття цінність на сьогодні не існує, що спричинено багатоаспектністю даної категорії. Водночас, найбільш доцільною, вбачається, позиція П.М. Рабіновича² та К.В. Горобця³, які визначають цінності права як природні та суспільні блага, захищені і забезпечувані позитивним правом через їхню значущість і корисність для людини і суспільства. Вбачається, що саме зазначена дефініція розкриває сутність значущості об'єктів і явищ природної й соціальної сфер, які здатні слугувати засобами задоволення тих чи інших потреб суб'єктів і виявляють своє формальне вираження у позитивному праві. Таке розуміння даної категорії видається придатним для позначення цінностей у якості змістовної складової категорії «нормативно-ціннісний орієнтир».

З іншого боку, термін «нормативний» означає закріпленій у визначеному порядку, загальнообов'язковий, він характеризує формальну, зовнішню складову категорії «нормативно-ціннісний орієнтир». Таким чином, можна зробити висновок, що нормативно-ціннісний орієнтир – це формальне вираженням орієнтовного (мінімального) рівня забезпечення та захисту позитивним правом природних і суспільних благ.

Ціннісні орієнтири не з'являються самі по собі, вони формуються і еволюціонують у процесі суспільно-історичного розвитку. Витоки явища, яке згодом стали називати «правовими цінностями», беруть свій початок з найдавніших часів людської історії. Ідеї, наприклад, про цінність і недоторканність життя, про рівність людей містяться ще в прадавніх міфах і віруваннях. Еволюціонуючи у відповідності до потреб людства вони отримали формальний вираз у нормах міжнародного та національного права. Поступово міжнародно-правові договори стали вмщати в собі мінімально допустимий обсяг забезпечення правових цінностей, що обов'язковий для національних правових систем. Рішення ЄСПЛ за своїм змістом є індикатором цінностей, які закладені у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – ЄКПЛ), адже вона є правовою основою його діяльності. ЄКПЛ встановила той мінімальний обсяг прав особи, які не можуть бути обмежені, держави-учасниці не вправі закріпити їх на нижчому рівні ніж цей мінімальний стандарт. Як вказує Д.М. Супрун, ЄКПЛ містить у собі декілька вимірів правопорядку. Перший захищає права, що не можуть бути обмежені навіть під час війни або іншого надзвичайного стану: право на життя (ст.2), право на особисту недоторканість – заборона катувань, нелюдського та такого, що принижує гідність поводження чи покарання (ст.3), заборона рабства (п.1 ст.4), право на незворотність закону про кримінальну відповідальність (ст.7). Перелік цих прав прямо закріпленій у ст.15 ЄКПЛ. Другий вимір правопорядку включає в себе норми, які можна віднести до вторинних. Особливість значення цим нормам надається ЄСПЛ при автономному їх тлумаченні. До третього виміру правопорядку вчений відносить норми, які в розумінні ЄСПЛ забезпечують ефективний розвиток демократичного суспільства – принцип публічності та змагальності судового розгляду справ, право на вільні вибори, право на свободу слова тощо. Безперечно, вони також тісно пов'язані з первинними нормами. Згадані три виміри правопорядку, а також система інших гарантій, передбачених ЄКПЛ, утворюють у своїй єдності її правову систему⁴. Всі ці положення мають аксіологічне значення. Основою формування і генезису цінностей є інтереси, потреби людини. ЄКПЛ втілила в собі мінімальний обсяг прав людини, який орієнтує держав-учасниць на відображення їх у національних правових системах. Виражені в тексті міжнародного договору права людини таким способом отримують певний потенційний рівень

¹ Гультай, М. (2013). Європейські та національні стандарти з прав людини у практиці Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*, (5), 72-81.

² Рабінович, С.П. (2010). *Природно-правові підходи в юридичному регулюванні: монографія*. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 52-91.

³ Горобець, К.В. (2013). *Аксиосфера права: філософський и юридический дискурс: монографія*. Одеса: Фенікс, 214.

⁴ Супрун, Д.М. (2002). *Організаційно-правові засади та юрисдикційні основи діяльності Європейського суду з прав людини*: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 148.

захисту, адже держави-учасниці беруть на себе зобов'язання не порушувати їх та створювати гідні умови для їх реалізації, на рівні не нижчому, ніж того вимагають зобов'язання згідно з договором. Тобто, ЄКПЛ встановила орієнтир для національних правових систем щодо відображення правових цінностей.

Під практикою ЄСПЛ в широкому значенні розуміються, тобто як усі рішення Європейського суду з прав людини та практика Європейської комісії з прав людини відносно всіх держав-учасниць ЄКПЛ. Варто погодитись із думкою М.М. Гультая, що у практиці ЄСПЛ втілені публічно визнані цінності суспільств європейських країн, які безпосередньо закріплені ЄКПЛ¹. Основоположні цінності об'єктивуються у мотивувальних частинах рішень ЄСПЛ. Так, під час установлення справедливої збалансованості інтересів особи із потребами суспільства, ЄСПЛ зважуються відповідні їм нерівнозначні цінності.

На думку професора університету Бірмінгем (Великобританія) Джереми МакБрайда: «кожен, хто прагне застосувати ЄКПЛ, повинен усвідомити: що саме лише ознайомлення з текстом положень ЄКПЛ не дає змоги збагнути весь її сенс. Адже, попри існування чисельних підходів, якими можна скористатися при тлумаченні юридичних текстів, лише той, що відповідає обраному ЄСПЛ, гарантуватиме застосування цих положень відповідно до міжнародних зобов'язань щодо визначених у ЄКПЛ прав і свобод. Підхід ЄСПЛ вбачається у його рішеннях по справах, узятих ним до розгляду, та в усій його практиці, що постала внаслідок цього»².

З зазначеною думкою варто погодитись, оскільки норми ЄКПЛ мають загальний оціночний характер, а статті характеризуються значним рівнем абстрактності. Тому, без звернення до рішень ЄСПЛ неможливо однозначно інтерпретувати їх зміст.

Правова доктрина йде шляхом визначення необхідності враховувати не лише рішення, винесені щодо держави-відповідача, а й щодо інших держав. Норма, створена судом у результаті конкретизації ЄКПЛ, не може мати індивідуального характеру³. Водночас, М. В. Кучин зазначає, що «сама постанова ЄСПЛ, прийнята стосовно конкретної ситуації в певній країні, не може бути обов'язковою для іншої держави. Проте норма, створена судом у результаті конкретизації ЄКПЛ, не може мати індивідуально-визначеного характеру, оскільки конвенційні положення не можуть інтерпретуватися судом по-різному стосовно кожної держави»⁴.

А. Боднар, доцент Варшавського університету, пише, що держави-учасники зобов'язані виконувати всі постанови ЄСПЛ, винесені щодо них (ст. 46 ЄКПЛ). Що ж до постанов, винесених щодо інших держав, держави-учасники не зобов'язані, але можуть застосовувати їх, покращуючи в такий спосіб стандарти захисту прав людини й уникаючи майбутніх порушень по схожих справах. Держави, які не були сторонами в конкретній справі, повинні брати для себе навіть більше уроків з таких постанов, оскільки вони можуть навчити їх, як уникнути подібних порушень у майбутньому й відповідним чином змінити власну правову систему і правозастосовну практику⁵.

Отже, рішення ЄСПЛ стосовно інших держав, які не були сторонами у справі, не мають імперативного характеру, але повинні враховуватись, оскільки суд не може по-різному інтерпретувати конвенційні положення. Слід погодитися з думкою Н. С. Бондар, який відмічає важливість урахування двоякої юридичної природи судових актів суду: (а) як казуальних рішень конкретних справ, що знаходяться у сфері юрисдикції європейського судового органу, і (б) з точки зору офіційного тлумачення положень ЄКПЛ, що мають значення не лише для вирішення конкретного спору, що містяться в них, а й через загальноєвропейський правовий звичай, що склався, – прецедентне значення для вирішення наступних аналогічних спорів⁶.

¹ Гультай, М. (2013). Європейські та національні стандарти з прав людини у практиці Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*, (5), 72-81.

² МакБрайд, Д. (2004). Принципи, що визначають тлумачення та застосування Європейської конвенції з прав людини. *Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст*. Київ: ЗАТ «ВІПОЛ», 761-781.

³ Бессарабов, В.Г. (2003). *Європейський суд по правам человека*. Москва: Юрлитинформ, 170.

⁴ Кучин, М.В. (2004). *Прецедентное право Европейского суда по правам человека*. Екатеринбург: Изд-во УрГЮА, 231.

⁵ Боднар, А.М. (2011). Res interpretata: юридическая сила постановлений Европейского Суда по правам человека для государств, не являющихся сторонами в деле. *Сравнительное конституционное обозрение*, (3), 82-114.

⁶ Бондарь, Н.С. (2006). Конвенционная юрисдикция Европейского Суда по правам человека в соотношении с компетенцией Конституционного Суда РФ. *Журнал российского права*, (6 (114)), 113-127.

Практика ЄСПЛ також розвилася під значним впливом конституційного права країн — учасниць ЄКПЛ. Водночас Голова Венеціанської Комісії Дж. Букіккіо зауважив, що рішення ЄСПЛ є основою для створення й консолідації загальної конституційної спадщини Європи¹.

П. Євграфов та В. Тихий зазначають, що відповідні конституційні норми щодо прав і свобод людини і громадянина та їх гарантії держав-учасниць, якщо не тотожні, то аналогічні конвенційним нормам. Тому, правові позиції ЄСПЛ треба застосовувати і при тлумаченні відповідних норм конституцій держав-учасниць. У зв'язку з тим, що права і свободи людини є основою конституцій, а кожна з них є єдиним цілим, правотлумачення ЄСПЛ мають застосовуватись при тлумаченні й інших конституційних положень. Практика ЄСПЛ враховується і при тлумаченні законів держав-учасниць, адже вони, як й інші нормативно-правові акти, приймаються на основі конституцій і повинні їм відповідати². Отже, практика ЄСПЛ має методологічне значення та є ефективним інструментом національного судового тлумачення норм права, передусім тих, що стосуються прав людини.

Висловлені в рішеннях ЄСПЛ у процесі тлумачення конвенційних положень правові позиції, виступають підставою для юридичної кваліфікації фактичних обставин спору, водночас, за своїм призначенням є інтерпретаційними правовими нормами, що конкретизують положення ЄКПЛ, утворюючи при цьому невід'ємний елемент їх юридичного змісту. У зв'язку із цим постанови ЄСПЛ включаються до правових систем держав, що визнали юрисдикцію цього органу правосуддя джерелами норм права. Як відмічає В. І. Анішина, йдеться не про виконання рішень Суду, а про застосування правових положень, сформульованих ним по суті юридичного способу вирішення конкретних життєвих ситуацій, що можуть бути використані по іншій справі³. Тобто, резолютивна частина рішення ЄСПЛ є обов'язковою лише для конкретної держави-відповідача. В той час, як у мотивувальній його частині міститься саме правова позиція, в якій і визначається порушення норм ЄКПЛ, яка підлягає врахуванню для всіх держав — учасниць останньої. Вбачається, рішення ЄСПЛ по своїй суті є комплексними, що зумовлено такими чинниками: правові позиції, що викладені в них, мають нормативний характер; у рішеннях дається тлумачення Конвенції і протоколів до неї; вони є актами правозастосування, адже містять рішення по конкретній справі.

Таким чином, рішення ЄСПЛ є обов'язковими до виконання державами-учасницями ЄКПЛ. Тобто, вони у повній мірі відображають ознаку нормативності у своїй природі.

Саме конституційна юстиція у демократичних країнах виступає ефективним засобом уніфікації національних правових систем і європейських правових цінностей. Враховуючи обов'язковість рішень конституційних судів, їх правові позиції, сформульовані з урахуванням положень ЄКПЛ, інших міжнародно-правових договорів у сфері прав людини, а також рішень ЄСПЛ, сприяють імплементації міжнародного права у вітчизняну правозастосовчу практику. Вони орієнтують законодавця, суди загальної юрисдикції та інші правозастосовні органи, а також приватних осіб на загальновизнані європейські правові принципи й цінності.

Звернення конституційними судами до міжнародного та європейського права при роз'ясненні відповідних конституційних положень, зокрема конституційних норм про права людини, що набуло значного поширення в європейських країнах⁴. Відповідно до частини другої статті 10 чинної Конституції Іспанії норми, пов'язані з основними правами та обов'язками, що закріплені Основним Законом, відповідають Загальній декларації прав людини, міжнародним договорам та угодам з цих питань, які ратифіковані Іспанією. Аналогічні положення містяться у частині першій статті 4 чинної Конституції Республіки Молдова — конституційні положення про права і свободи людини тлумачаться та застосовуються згідно із Загальною декларацією прав людини, пактами та іншими договорами, однією зі сторін яких є Республіка Молдова.

¹ Букіккіо, Дж (2005). Вітальне слово учасникам Міжнародної конференції Вплив практики Європейського суду з прав людини на національне конституційне судочинство. *Вісник Конституційного Суду України*, (6), 7-10.

² Євграфов, П. (2005). Право тлумачення Європейського суду з прав людини і його значення для національного конституційного судочинства. *Вісник Конституційного Суду України*, (6), 82.

³ Анішина, В.І. (2009). Решения Европейского суда по правам человека в российской правовой системе. *Права человека: Законодательство и судебная практика*: сб. науч. тр, 198-203.

⁴ Шевчук, С. (2011). Узгодженість практики Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*, (4-5), 122-130.

Прикладом орієнтації органу конституційної юрисдикції на практику ЄСПЛ є Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016. Так відповідно до 2.3 пункту 2 мотивувальної частини даного Рішення, Конституційний Суд України враховує приписи чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та практику тлумачення і застосування цих договорів міжнародними органами, юрисдикцію яких визнала Україна, зокрема Європейським судом з прав людини. Оскільки стаття 29 Конституції України кореспондується зі статтею 5 ЄКПЛ, то конституційний суд орієнтується на тлумачення та застосування вказаної статті ЄКПЛ Європейським судом з прав людини при розгляді цієї справи. Суд мотивує свої висновки прямими посиланнями у мотивувальній частині на рішення ЄСПЛ. Тобто, Конституційний Суд орієнтує власне бачення конституційності вітчизняного законодавства у світлі стандарту встановленого ЄСПЛ при тлумаченні Конвенції.

В якості іншого прикладу можна навести справу, у якій Європейський суд вирішив, що Конституційний суд порушив право на судовий розгляд протягом розумного строку. І насправді велика кількість конституційних скарг розглядалася у Конституційному суді Німеччини протягом достатньо довгого строку з тих чи інших підстав. Конституцією Німеччини право на судовий розгляд конституційної скарги протягом розумного строку не закріплений, а з огляду на складну судову систему, Німеччина частково схильна до затримок у розгляді справ судами. У справі Сюрмелі проти Німеччини, ЄСПЛ вказав на те, що Німеччина має організувати судову системи таким чином, щоб забезпечити ефективну імплементацію статті 6 Конвенції. Як це було вказано, навіть Конституційний суд не досягнув успіху у тому, щоб стати зразковою інституцією для усієї судової гілки влади. І потрібно зазначити, що справи, у яких ЄСПЛ показав цю проблему із затримками під час розгляду спорів стають предметом розгляду самого Конституційного суду і ця проблематика відбивається у практиці в такий спосіб, щоб зменшити строк розгляду цих справ. З рештою конституційним судом було виконано рішення ЄСПЛ, який вказав належний рівень забезпечення прав заявника¹.

Не винятком є і Конституційний Трибунал Польщі, зокрема у справі SK 45/09 від 16 листопада 2011 року за конституційною скаргою Анни Супрунович щодо встановлення відповідності Конституції Польщі ст. 36, ст. 40, ст. 41 і ст. 42 Регламенту Ради (ЄС) № 44/2001 від 22 грудня 2000 року. В тексті рішення Конституційний Трибунал прямо зазначає «Конституцією встановлено нижчий рівень захисту прав, ніж той, що передбачений Європейською Конвенцією 1950 р. та рішеннях ЄСПЛ...»². Таке формулювання чітко ілюструє значення практики ЄСПЛ як орієнтиру для конституційного суду у формуванні його правової позиції за конкретною конституційною скаргою.

Таким чином, очевидним є прямий вплив рішень ЄСПЛ та норм міжнародного права на формування правових позицій конституційних судів. Вбачається, що рішення ЄСПЛ виступають у якості нормативно-ціннісного орієнтиру захисту прав людини.

У свою чергу, слушною є думка С. Шевчука, який виділяє такі підходи до застосування Конституційним Судом України практики ЄСПЛ для обґрунтування власних правових позицій: 1) «відсильний» спосіб – лише побічно згадується про наявність певних європейських стандартів із відповідного питання, не конкретизуючи його, тобто не посилаючись на конкретні статті Конвенції 1950 р. і рішення ЄСПЛ; 2) «казуїстичний» спосіб наводяться конкретні статті Конвенції 1950 р. та перелік відповідних рішень; 3) «казуїстично-змістовний» спосіб – звернення не тільки до конкретної статті міжнародного договору чи судового рішення, а й до їх розгорнутого змісту³.

Варто зауважити, що за останні роки Конституційний Суд України став частіше звертатися до правових позицій ЄСПЛ у своїх рішеннях, що, безумовно, є позитивною тенденцією. Ним використовується практика ЄСПЛ не тільки для додаткової аргументації власних правових позицій,

¹ Виконання рішень Європейського суду з прав людини у Німеччині. <<http://www.i-law.kiev.ua>>

² SPRAWA SK 45/09 | 16 XI 2011 Sygn. akt SK 45/09 W Y R O Kwimieniu Rzeczypospolitej Polskiej Warszawa, dnia 16 listopada 2011 r. *Trybuna Konstytucyjny: Ozbádanie zgodnošci art. 36, art. 40, art. 41 oraz art. 42 Rozporządzenia Rady (WE) nr 44/2001 z dnia 22 grudnia 2000 roku w sprawie jurysdykcji i uznawania orzeczeń sądowych oraz ich wykonywania w sprawach cywilnych i handlowych* chzart. 8, art. 32, art. 45, art. 78, art. 176 Konstytucji RP

<<http://ipo.trybunal.gov.pl/Sprawa?&pokaz=dokumenty&sygnatura=SK%2045/09#sprawaForm:tabView:metryka>>

³ Шевчук, С.В. (2008). *Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади*. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01. Харків, 318.

вироблених на підставі Конституції України, а й для роз'яснення змісту й значення конституційних положень, а також законодавчих приписів, конституційність яких перевіряється.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, вплив практики ЄСПЛ на правові позиції конституційних судів є беззаперечним. Рішення ЄСПЛ виступають у якості нормативного-ціннісного орієнтиру для суддів та сутнісних елементів аксіологічного виміру права. Цілком очевидно, що і ЄКПЛ, і рішення ЄСПЛ є обов'язковими для судів конституційної юрисдикції і мають пріоритет перед національним правом. Враховуючи обов'язковість рішень конституційних судів, їх правові позиції, сформульовані з урахуванням положень Європейської конвенції, інших міжнародно-правових договорів у сфері прав людини сприяють імплементації міжнародного права у національні правові системи. Використовуючи у мотивувальних частинах своїх рішень рішення ЄСПЛ конституційні суди інтерпретують закладені у них цінності у національну правову практику. Вони орієнтують законодавця, суди загальної юрисдикції та інші правозастосовні органи, а також приватних осіб на загальновизнані європейські правові принципи й цінності.

References:

1. Anyshyna, V.Y. (2009). Resheniya Evropeyskoho suda po pravam cheloveka v rossyyskoy pravovoy systeme [Decisions of the European Court of Human Rights in the Russian legal system] *Prava cheloveka: Zakonodatel'stvo y sudebnaya praktyka*: sb. nauch. tr. [Human Rights: Legislation and Litigation: Coll. of scientific. papers], 198-203. [in Russian].
2. Bondar, N.S. (2006). Konventsyonnaya yurysdyktsiya Evropeyskoho Suda po pravam cheloveka v sootnosheniy s kompetentsyey Konstitutsyonnoho Suda RF [Conventional jurisdiction of the European Court of Human Rights in relation to competence of the Constitutional Court of the Russian Federation]. *Zhurnal rossyyskoho prava [Journal of Russian law]*, (6 (114)), 113–127. [in Russian].
3. Suprun, D.M. (2002). *Orhanizatsiyno-pravovi zasady ta yurysdyktsiyni osnovy diyal'nosti Yevropeys'koho sudu z prav lyudyn*: avtoref. dys.. kand. yuryd. nauk: 12.00.11 [The organizational principles and legal framework for the European Court of Human Rights: synopsis of the thesis for PhD degree in law]. Kyiv. [in Ukrainian].
4. SPRAWA SK 45/09 | 16 XI 2011 Sygn. akt SK 45/09 W Y R O K wimieniu Rzeczypospolitej Polskiej Warszawa, dnia 16 listopada 2011 r. [JUDGMENT On behalf of the Republic of Poland Warsaw, 16 November 2011]. *Trybuna Konstytucyjny: Ozbudowanie zgodności art. 36, art. 40, art. 41 oraz art. 42 Rozporządzenia Rady (WE) nr 44/2001 z dnia 22 grudnia 2000 roku w sprawie jurysdykcji uznawania orzeczeń sądowych oraz ich wykonywania w sprawach cywilnych I handlowych chzart. 8, art. 32, art. 45, art. 78, art. 176 Konstytucji RP* <<http://ipo.trybunal.gov.pl/Sprawa?&pokaz=dokumenty&sygnatura=SK%2045/09#sprawaForm:tabView:metryka>>. [in Polish].
5. Bessarabov, V.H. (2003). *Evropeyskyy sud po pravam cheloveka* [European Court of Human Rights]. Moscow: Yurlytynform. [in Russian]
6. Bukikkio, Dzh (2005). Vitalne slovo uchasykam Mizhnarodnoyi konferentsiyi Vplyv praktyky Yevropeyskoho sudu z prav lyudyny na natsionalne konstytutsiynne sudochynstvo [Greeting to the participants of the International Conference 'Impact of European Court of Human Rights at National Constitutional Justice']. *Visnyk Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny [Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine]*, (6), 7-10. [in Ukrainian].
7. *Vykonannya rishen Yevropeyskoho sudu z prav lyudyny u Nimechchyni* [Implementation of the European Court of Human Rights in Germany]. <<http://www.i-law.kiev.ua>>. [in Ukrainian].
8. Horobets, K.V. (2013). *Aksyosfera prava: fylosofskyy y yurydycheskyy dyskurs: monohrafiya* [Axiosphere of law: philosophical and legal discourse: a monograph]. Odesa: Feniks. [in Russian].
9. Hultay, M. (2013). Yevropeyski ta natsionalni standarty z prav lyudyny u praktytsi Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny [European and national human rights standards in the practice of the Constitutional Court of Ukraine]. *Visnyk Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny [Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine]*, (5), 72-81. [in Ukrainian].
10. Yevhrafov, P. (2005). Pravo tlumachennya Yevropeyskoho sudu z prav lyudyny i yoho znachennya dlya natsional'noho konstytutsiynoho sudochynstva [Legal interpretation of the European Court of Human Rights and its significance for national constitutional proceedings]. *Visnyk Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny [Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine]*, (6), 82. [in Ukrainian].
11. Kuchyn, M.V. (2004). *Pretsedentnoe pravo Evropeyskoho suda po pravam cheloveka* [The case law of the European Court of Human Rights]. Ekaterynburh: Yzd-vo UrHYuA. [in Russian]
12. MakBrayd, D. (2004). Pryntsypy, shcho vyznachayut tlumachennya ta zastosuvannya Yevropeyskoyi konventsii z prav lyudyny. *Yevropeyska konventsiya z prav lyudyny: osnovni polozhennya, praktyka zastosuvannya, ukrayinskyy kontekst*. [The principles that determine interpretation and application of the European Convention on Human Rights. The European Convention on Human Rights: principal provisions, practice of application, Ukrainian context]. Kyiv: ZAT «VIPOL». [in Ukrainian].
13. Rabinovych, S.P. (2010). *Pryrodno-pravovi pidkhody v yurydychnomu rehulyuvanni: monohrafiya* [Natural and legal approaches to legal regulation: a monograph]. Lviv: Lvivskyy derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav [Lviv

State University of Internal Affairs], 52-91. [in Ukrainian].

14. Shevchuk, S.V. (2008). *Zahalnoteoretychni problemy normatyvnosti aktiv sudovoyi vlady*. dys. ... d-ra yuryd. nauk : spets. 12.00.01 [General theoretical problems of normative acts of the judiciary: thesis for ScD degree in law]. Kharkiv. [in Ukrainian].

15. Shevchuk, S. (2002). *Porivnyalne pretsedentne pravo z prav lyudyny* [Comparative case law of the ECHR]. Kyiv: Referat. [in Ukrainian].

16. Shevchuk, S. (2007). *Sudovyy zakhyst prav lyudyny: Praktyka Yevropeyskoho Sudu z prav lyudyny u konteksti zakhidnoyi pravovoyi tradytsiyi* [Judicial protection of human rights: the European Court of Human Rights in the context of the Western legal tradition]. Kyiv: Referat. [in Ukrainian].

17. Shevchuk, S. (2011). Uz·hodzhenist praktyky Yevropeyskoho sudu z prav lyudyny ta Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny [Consistency of the European Court of Human Rights and the Constitutional Court of Ukraine]. *Visnyk Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny* [Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine], (4-5), 122-130. [in Ukrainian].